

Надія Миронець

УКРАЇНСЬКИЙ ПАТРІОТ, РОСІЯНИН ЛЕОНІД ЖЕБУНЬОВ

Серед плеяди тих великих патріотів нашої Батьківщини, які не були етнічними українцями, але зробили дуже багато для утвердження української ідеї, розвитку української мови і культури, був і Леонід Жебуньов – постать цікава, колоритна, відомий у свій час громадський діяч, ім'я якого нині, на жаль, призабуте.

Народився Леонід Жебуньов у 1851 році на Катеринославщині, в родині заможного поміщика. У 1880-х роках він захопився російським революційним рухом і разом з своїми братами-народниками Сергієм та Миколою «ходив у народ» як простий робітник.

Софія Русова, яка саме в цей час з ним познайомилася, називала його народником-романтиком. Леонід Жебуньов здружився із родиною Русових, і коли Олександр Русов виїжджав у Ніжинський повіт для його статистичного опису, попросився до нього в помічники. Ці поїздки по селах, які Олександр Русов супроводжував етнологічними поясненнями, дали Жебуньову, за свідченням Софії Русової, поважний матеріал для ознайомлення його і з українським народом і з українським питанням. Бо в той час, писала вона, «в нього ще не було свідомого національного українського почуття. До України і до її народу він ставився з романтизмом, любив красу її природи, любив її музику. Вихований на російській літературі він ще не уявляв собі й можливості розвитку української самостійності»¹.

Л. Жебуньов був заарештований у Києві в 1881 році невдовзі після арешту Софії Русової. В неї знайшли якісь «компроментуючі папери», а він на першому ж допиті сказав, що всі ті папери належать йому. Пізніше він пояснив Русовій, що зробив це з любові до її чоловіка і з жалощів до її дітей. Цей благородний поступок коштував Жебуньову кількамісячного ув'язнення і заслання до Сибіру на поселення на п'ять років.

Повернувшись із заслання, Жебуньов оселився в Харкові. Тут

він вів культурно-просвітницьку працю для народу в Харківському російському «Комітеті грамотності», але скоро помітив, що майже всі видання того комітету йдуть у Росію, а на Україні не розходяться. Це відбило в нього охоту до такої праці.

Через деякий час Жебуньов здружився з родиною відомих істориків Єфименків і під їхнім впливом вже на старості літ звернув серйозну увагу на український рух і став його палким прихильником і учасником. Особливо велике враження справило на нього відзначення ювілею Котляревського у Полтаві в 1903 році. За свідченням сучасників, з цього ювілею Жебуньов повернувся «гарячим свідомим Українцем, всеціло відданим відродженню української нації»².

Щоб вивчити українську мову, Жебуньов оселився в Полтаві, де був прийнятий у місцеву українську Громаду, брав участь у заснуванні Української демократичної радикальної партії. Через два роки він переїхав до Києва і найактивніше включився в українське життя. Він узяв на себе функцію вишукування посад для свідомих українців, розповсюджував книжки серед населення, організував нову Громаду, яка так і називалася «жебуньовською», заснував цілий ряд гуртків серед гімназистів, вів гурток військових фельдшерів, через яких поширював українську літературу, вимагаючи, щоб йому давали письмові рецензії на прочитані книги.

Леонід Жебуньов своїми коштами підтримував першу щоденну українську газету «Рада», яку в 1906-1914 роках видавав відомий громадський діяч і меценат Євген Чикаленко. Будучи людиною матеріально забезпеченою, він нігде не служив, родини своєї не мав, і увесь час та енергію віддавав українській справі, вимагаючи такої ж самовіддачі від інших. Він дуже докоряв усім, хто, на його думку, не досить активно працював на громадській ниві. Особливо гостро обурювався Жебуньов, коли довідувався, що в якій-небудь українській родині говорять російською мовою.

Євген Чикаленко, який дуже добре знав Леоніда Жебуньова по спільній громадській роботі, часто з ним спілкувався, листувався, присвятив йому чимало теплих сторінок у своєму щоденнику і у споминах. Щоденниковий запис від 1 листопада 1912 року пре-красно характеризує цю непересічну особистість:

«Знову біда! На похоронах М.В. Лисенка простудився Л.М.Жебуньов, почав кашляти, в нього порвалося щось у грудях і пішла кров. Якби не така вдача, як у Л.М.Жебуньова, то лікарі швидко б спинили кровотечу. Вони наказали йому лежати не ворухаючись, не розмовляти і вживати ліків. Але він не може влежати тихо, все хвилюється, мучиться, що лежить без діла, коли йому треба бацитись з тим і тим, тому щось наказати, того вилаяти за бездіяльність і т.д...

Турбується долею нового клубу «Родина», боїться, що його закриють, або заборонять читати реферати по українському, взагалі будуть винищувати в ньому український характер...

Треба вживати заходів, – пише Є.Х.Чикаленко, – щоб Л.М.Жебуньов не хвилювався, або хоч не рухався та не говорив, бо коли занедужає тяжко або вмере, то це буде незамінна втрата. Хоч він часто дратує всіх, сердить своєю гдирливістю, настирливістю, але всякому очевидно, що якби Жебуньових було хоч з десятків на Україні, то справа національного відродження не стояла б так кепсько, не посувалась би так мляво»³.

Багато хто з представників української демократичної інтелігенції перевіряли свою поведінку, свої дії по Жебуньову. Характерно, що син Євгена Чикаленка Петро, який під час першої світової війни потрапив у полон і вів серед українських військовополонених культурно-освітню роботу, в листі до батька писав, що коли Жебуньов довідається про його працю, то не скаже вже, що батько даремно витрачав на нього гроші⁴.

Куди б не закидала доля Жебуньова (будучи хворим, він часто виїжджав на лікування, в тому числі й за кордон), він всюди працював для української справи: знаходив українців, ширив серед них національну свідомість, розповсюджував українські книжки, а там, де було мало українців, пропагував «українофільство» серед росіян, особливо впливових у російському державному житті. Софія Русова писала про Жебуньова у своїх спогадах: «Завдяки своєму дуже гарному вихованню та коректності він мав зносини з вищими верствами суспільства в Києві, Харкові, Петербурзі і межі них вів пропаганду української культури, пісні, разом з високопоставленими дамами улаштував різні виставки українського мистецтва»⁵.

Одного разу, перебуваючи на лікуванні в Німеччині, він познайомився в санаторії біля Дрездену з впливовим російським сенатором Брянчаниновим, якого зацікавив українським питанням і зробив з нього приятеля українського руху. Коли міністр внутрішніх справ подав на таємний розгляд сенату записку начальника київської охоранки Кулябка про небезпеку українського національного руху, страшнішого для Росії за всякі соціалістичні рухи, бо загрожує самій цілості російської держави, то Брянчанинов викликав до Петербургу Жебуньова і запропонував, щоб той склав «контр-записку» на захист українського руху для роздачі сенаторам, які вирішуватимуть це питання. За наполегливим проханням Л.Жебуньова таку записку склали П.Стебницький і О.Лотоцький, вона потім була надрукована під заголовком «Украинский вопрос» і розійшлася у кількох виданнях.

Розповідаючи про цей епізод у своїх спогадах, Є.Чикаленко писав: «Ця, в високій мірі цінна книжка стала, можна сказати, найкращим підручником для ознайомлення з українським рухом і для пропаганди його серед несвідомих українців. Але коли Брянчанинов перечитав її, то сказав Жебуньову, що з його слів він собі зовсім не так уявляв українське питання; він думав, що це так собі культурно-літературний рух, як провансальський у французів, а прочитавши «Украинский вопрос», переконався, що це справді найстрашніший рух в Росії, як справедливо каже записка київського охоранника Кулябка, бо коли йому дати розширитися, то цей рух неминуче приведе до розпаду російської держави»⁶.

Жебуньов втратив у особі російського сановника прихильника українського руху і свого особистого, але не падав духом і продовжував скрізь вишукувати приятелів українства. Коли російськими властями восени 1914 року був арештований М.С.Грушевський і після більш як двохмісячного ув'язнення в Києві засланий спершу до Симбірська, а потім до Казані, то земляки почали перевести в Петроград або в Москву. Жебуньов, приїхавши до Петрограду, просив за Грушевського свого знайомого по Харкову, октябриста професора Алексієнка, який був головою фінансової комісії Державної Думи й мав вплив на міністрів. Жебуньов дуже тішився,

що Алексієнко зацікавився українським рухом і взявся читати книжку Стебницького і Лотоцького «Украинский вопрос», яку йому завіз Жебуньов⁷.

Дуже Жебуньов радів, коли довідувався, що про українські справи ширилися відомості у світі. У листі до Є.Чикаленка, відправленому з Німеччини 28 червня 1912 року, він писав: «Очевидно сам бог (зважаючи на нашу ледачість) почав клопотатись, щоб ми стали відомі всьому світу і сприяє успіху укр[аїнської] справи...» Він розповідає в листі про те, що німецька преса подає звістки з «Ради», зокрема, з приводу заяв у ній про український університет, пише, що німецька газета запрошує постійного перекладача з української газети на німецьку мову. Він тішиться з того, що німецька преса знайомить з життям в Україні і «ніхто не вживає слова «Kleinrussland», а виключно – «Ukraine» і «Ukrainien»⁸.

Виїхавши в лютому 1917 року на лікування до Сочі, він по дорозі захворів, а як тільки одужав, то зразу ж, як писав у листі до Є.Чикаленка, «поновив старі знайомства, завів нові, і як звичайно вожу з собою книжки – почалось читання, змагання і т.д., було мені не скучно». Він знайшов українців серед залізничників, збирався зблизитися з ними, очевидно, маючи намір їх просвітити політично, бо вони, мовляв, «цілком «аматори», очі тільки виставлялись на сцені – іноді уряджують вистави...»⁹

Коли настала Українська революція, Л.Жебуньов був уже літньою і дуже хворою людиною, але продовжував займатися тим, що й до революції робив: у Києві все літо 1917 року видавав та купував книжки і розповсюджував їх сотнями тисяч. Потім переїхав до Полтави, де працював у місцевій Просвіті, багато уваги і часу віддавав просвітницькій роботі серед солдат гарнізону, займався перекладами на українську мову, заробляючи цим собі на життя, бо, як писав в одному з листів, «революція позбавила всякого доходу»¹⁰.

Особливе задоволення давала йому робота серед солдат місцевого гарнізону, бо бачив її конкретні результати. Як розповідав Є.Чикаленкові в одному з листів, зустрівся він якось восени в саду «з 3-ма чистими розбишаками – солдатами, прислухався до їхньої ганебної розмови, не стерпів – став споритись і гостро дорікати їм.

Вони настобурчилися і трохи не кинулись бити мене. Однак, згодом втихли, почали уважно слухати і «ти» замінилось «Ви». Кончилось тим, що схотіли ближче познайомитись...» Солдати запросили Жебуньова до себе в казарму, де бесіда затяглася до глибокої ночі. Бесіди стали систематичними, кількість слухачів збільшилась, неписьменні захотіли навчитися грамоти, а напівписьменні довчитися. Жебуньов знайшов їм семінариста-вчителя, котрому вони платили за навчання, «і так ретельно вчать, – писав він, – що вже й розбірають по книжці. Радіють з того як діти! А вже до мене ставляться так, що й не сказати, і кожного разу як вихожу з казарми (звичайно – вночі) двоє беруть гвинтовки і проводять мене, «бо щоб не напали на Вас якісь харцизи», а самі ж, як я взнав од них же, два місяці назад були чистими харцизяками...»¹¹

Живучи в Полтаві, Л.Жебуньов постійно листувався з Є.Чикаленком, і з його листів, які зберігаються в Інституті рукописів Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського (Ф.44, №435-455), дізнаємося про його настрої і роздуми, викликані революційними подіями. Постійні теми в його листах – оцінка тогочасного політичного становища, ставлення до української державності і її перспектив. У листі від 14 грудня 1917 року, полемізуючи з Чикаленком, який порівнював тодішнє становище з тим, яке було за часів Хмельниччини і після неї, Жебуньов вважав, що порівнювати їх не можна, бо в сучасному їм становищі, на його думку, був значний плюс: «політична і національна свідомість тоді тільки відчувалась в народі, а тепер вона виразно сказана словами (по Ваших мужиках не судить, а послухайте солдатів, як мені доводиться тепер чути, не на мітингах, а в особистій, розважній бесіді). Правда, вона змішана з розбишацтвом і розпустою, однак вона загрузла в головах, остільки загрузла, що на моє диво і радість, не справдилась моя прикра сподіванка того, що мужики не схотять укр[аїнської] школи. Навпаки (я бував тут на земських зборах, складених трохи не з одних мужиків) – вимагають вчення «по нашому». До того ж треба додати ще клас, трохи вищий од мужиків (не панів, котрі лишилися на попередній позиції, хоч і не всі), який перехопився українством цілком свідомо. Правда, це може хвилеве, модне, а потім зблідне, однак лишиться значна кількість

елементу певного. Так що, коли й подужає Росія, або захопить Німеччина (на наше горе те й друге можливо!) настане таємна, уперта, масова боротьба з обрусінням або онімечинням. Вважаючи на цей плюс, та ще, по Вашому виразу, на «вік пару та електрики», не може бути «післяхмельниччини», буде щось інше. Такі мої міркування про національний бік укр[аїнської] справи»¹².

Що ж до політичного боку справи, то такої впевненості він не мав і дуже страждав від того, писав, що буквально хворіє душевно. «Нема в мене надії, що «вискочить» Україна, головно нема через брак у нас відповідної державної інтелігенції. Єсть завзяті хлопці, а державних мужів нема...»¹³

Коли читаєш ці рядки, то складається враження, що написані вони в наші дні, а не в 1917 році, коли Жебуньов уважно стежив за політикою Центральної Ради, уболівав за тим, щоб непродумані кроки не завдали шкоди українській справі. У листі від 28 грудня того ж року він висловлював стурбованість тим, що «усунули Петлюру». «Чи не на лихо це вийде, – писав він, – бо Петлюра дуже популярний у війську, і я не знаю, хто може замінити його, оскільки як він відомий? Тутешні солдати ставляться до нього, як до бога»¹⁴.

Продовжуючи обговорювати тему, порушену в попередньому листі, він писав, що поширенню національної свідомості сприяло те, що революція почалася під час війни, «коли сила люду була мобілізована, а не сиділа дома, солдати рознесуть свідомість так, як не зробила б наша агітація по селах ніяка». І, як підсумок, констатує:

«Так що ми всі, націоналісти (я не боюсь цього найменування, бо воно вірне і не соромлюсь його) можемо спокійно вмерти – наша праця не пропала дурно, а от що до політичного та економічного стану – діло кепське, і я цілком приєднуюсь до Вашої думки про те, що з України стане руїна...

Також, як і Ви, не вірю тому, що Ц[ентральна] рада доведе до порядку і часто мені здається, що з неї – одна бутафорія. Велика заслуга її в тому, що вона збудила нац[іональний] рух, і тим обмежиться її вплив. Заслуга ж та ніколи не забудеться, як і ті люде, що сотворили її»¹⁵.

З напруженим інтересом спостерігав Жебуньов за всіма наступними змінами політичної влади в Україні. Коли стався гетьманський переворот, він повірив у те, що хоч і повільно, з великими перешкодами і перепонами, Україна все ж досягне благополучного результату. Правда, дуже його турбувало те, що «найсвідоміші елементи», зокрема й соціалісти-федералісти, не побажали співробітничати з гетьманським урядом, він шкодував, що Є. Чикаленко через нездоров'я відмовився від запропонованої посади, і радив йому бути хоч порадиником, бо доля України, на його думку, цілком залежала від того, хто буде радити міністрам, як і що робити. У тому ж листі від 12 травня 1918 року він, розповідаючи про поганий стан свого здоров'я і відсутність нормальних умов для життя, разом з тим писав:

«Одно слово – моє особисте становище дуже кепське, але доля України найбільше та найсильніше тривожить мене. Чи вийде щось дотепне з цього перевороту, особливо при тому, як найсвідоміші елементи ухиляються од справи? Чи не запанують «меншости» над нами, ще гірше, ніж колишній уряд? Ці думки не дають мені спокою ні вдень ні вночі»¹⁶.

Його листи осені 1918 року пройняті ще більшою тривогою за долю Української держави. Цікаві спостереження щодо ставлення різних верств населення до проблем будівництва Української національної держави виніс він від перебування в Гадячі. Сам стурбований тим, що це будівництво – «як мокре горить: іноді ніби то й спалахне, а більше того – потухає», він писав Чикаленкові 5 вересня 1918 року: «Пробуваючи на глухій провінції мене цікавило: чи обходить укр[аїнську] людність оте будівництво? – А ні скільки. Що ж до городської буржуазної людности – обходить з того боку, що «от, треба вчитись укр[аїнській] грамоті, і видумали ж таке!» Однак вчать пильно: самі впоряджують приватні укр[аїнські] курси, грошей і часу не шкодують на вчення українознавства, виписують лекторів, книжки купують і т.д., боячись, щоб їх не поскидали з посад, або надіячись дістати кращу посаду. Тим не менше, це приневолення себе з мотивів тільки матеріальних непомітно для них самих привчає їх до того, з чого раніше тільки кепкували... для сторонньої людини, яким я був, дуже помітне хоч не поважання до українства,

але примирення, а в деяких і поважання». Він вважав, що коли б так пробуло хоч літ п'ять, «провінція цілком українізується. Про мужиків і говорить нема чого, бо в них це – природно». Разом з тим, його турбували чутки, які надходили із столиці про те, що в міністерствах до української мови всі ставляться «огидливо», і «скоро все правительство і всі урядовці будуть тільки «московити»... І до революції не було такого масового обрусення на Україні, як тепер насунулось, – обурювався він. - Щось страшне настало! Та хоч би вони справді встановили діловий стан края, як люде з стажем, а то ж і того не видно ні в економічній, ні в судовій, ні в якій іншій справі. Прямо не розумію: що вони роблять?»¹⁷ – ставив він риторичне запитання стосовно політики гетьманського уряду.

Разом з тим, він сподівався на те, що «старого ладу на Україні не буде, і що відродження моєї батьківщини, хоч з великими перешкодами і перепонами і дуже повільно, але таки досягне благополушного кінця. Тому я весь цілком оддався тій вірі, і з напруженим інтересом стежу за всіма перепіттями державної справи і громадського руху, серце в моїх грудях тріпочеться од тієї віри і надії, жагуче хочеться діждатись наступних подій, хоч будучи напівмертвим... не хочеться тепер вмирати. Оце саме й держе мене на світі, не вважаючи на моє страшне особисте становище»¹⁸. Так писав він у листі від 9 жовтня 1918 року.

А коли розгорілася кривава громадянська війна і в її полум'ї згоріла незалежна Українська держава, життя для Леоніда Жебуньова втратило будь-який сенс, і зупинилося згорьоване серце цього, за словами Софії Русової, одного «з найкращих, найшляхетніших представників українських революціонерів»¹⁹.

Ім'я Леоніда Жебуньова не згадувалося в радянські часи, та й зараз його пам'ять не пошанована належним чином. А жаль. Треба, щоб знали в незалежній Українській державі про людей, які щиро і самовіддано працювали для її утвердження. Бо коли чуєш, як агресивно виступають деякі наші співгромадяни – росіяни або зросійщені українці за надання російській мові статусу «другої державної» і галасують про «насильницьку українізацію», або такі «українці» як Мойсеєнко чи Симоненко намагаються позбавити Україну статусу незалежної держави, втягнувши її знову в «Союз

непорушній», то хочеться сказати, перефразувавши Є.Чикаленка: «Побільше б нам зараз Жебуньових, то міцніше б стояла наша незалежна Українська держава».

- 1 Русова С. Серед ідеалістів 70-х років. Спомини. – Прага, 1934. – С.7.
- 2 Чикаленко Є. Спогади (1861-1907). – Львів, 1925. – Ч.2. – С.131.
- 3 Чикаленко Є. Щоденник (1907-1917). Львів, 1931. – С.328-329.
- 4 Там само. – С.470.
- 5 Русова С. Вказ. праця. – С.8.
- 6 Чикаленко Є. Спогади. – Ч.2. – С.134.
- 7 Чикаленко Є. Щоденник. – С.477.
- 8 Інститут рукопису Національної Бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України (далі – ІР НБУВ). – Ф.44. – №435.
- 9 Там само. – №437.
- 10 Там само. – №438.
- 11 Там само.
- 12 Там само.
- 13 Там само.
- 14 Там само. – №440.
- 15 Там само.
- 16 Там само. – №447.
- 17 Там само. – №448.
- 18 Там само. – №449.
- 19 Дата смерті Л.Жебуньова точно не встановлена. В «Енциклопедії Українознавства» (Словникова частина. – Львів, 1992. – Т.2. – С.666) вказаний 1919 рік. С.Русова у згаданій роботі (с.8) пише: «Він вмер у 1921 р. – хворий, самітній на Кавказі...»